

Visszapillantás a Hídra

Negyvenedik évfordulójához érkezett az újvidéki HÍD, a jugoszláviai magyar irodalom legrangosabb fóruma. Az ünnepi alkalom az egykori és mai szerkesztőkben, munkatársakban az emlékezés gazdag folyamát indítja el, amelyből főként a hőskor éveinek története rajzolódik ki árnyaltan; 1934 és 1941 között (a horthysta hatóságok 1941-ben betiltják a Hídat) ez a folyóirattörténet nem csupán irodalomtörténet, hanem munkásmozgalom-történet is — akárcsak a Gaál Gábor szerkesztette *Korunké*. A jubileumi szám (1974. 5—6.) így egyszerre idézi a haladó, baloldali vajdasági magyar irodalom kibontakozását és a Jugoszláv Kommunista Párt vezetete forradalmi harcát, író- és forradalmár-profilokat villant fel, hiszen számos szerkesztő, munkatárs a két szerepet együtt vállalta, sőt életével-halálával tett biznyságot az antifaszizmus, a társadalmi szabadság gondolata és gyakorlata mellett (Mayer Ottmár, Simokovich Rókus, Pap Pál, Cseh Károly, György Máttyás és mások).

Az első szerkesztő, Lévay Endre s a még életben lévő régi munkatársak, Malušev Cvetko, Dr. Kun Szabó György, Lőrinc Péter, Brindza Károly visszaemlékezését, a Laták István hagyatékából előkerült régebbi följegyzést, B. Szabó György, a *Híd* új (1945-től számítandó) folyamában feltűnt néhai esztéta-irodalomtörténész 1960-as összegezését olvasva, fel kell figyelniünk a párhuzamokra. Forradalom és kultúra szétválaszthatatlansága, nemzetek és nemzetiségek közötti hidteremtés, új értelmiség nevelése (munkások bevonása), a folyóirat mozgalmi terjesztése, antifaszizmus (és a fasiszta hatóságok természetesen reagálása: a betiltás) — csupán néhány, de lényegi mozzanat mindkét lap életében. Végigkövethetnének ugyanígy, indulástól újraindulásig, az egyes fejlődési szakaszokat. A *Hídat* 1936-tól tekintik marxista folyóiratnak; Mayer Ottmár, a Kommunista Párt utasítására, ekkor vette át szerkesztését. 1934 májusában egy szabadkai haladó ifjúsági csoport hozta létre, melynek pozitív, de eklektikus programjáról pontos képet ad a beközönlő cikk: „Hídat verünk a keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó szakadék felett, hogy elérjük a boldogabb jövőt. Hídat verünk a régi és az új kultúra, az idősebb és az ifjú nemzedék életfelfogása közé, mert meggyőződésünk szerint az ifjúságnak nem az a feladata, hogy romboló csákánnyal rohanjon mindannak, amit a régiek építettek, hanem az, hogy a munkát ésszel és erővel a saját és az eljövendő nemzedék igényei szerint folytassa. Hídat kívánunk építeni a magyar és a délszláv nép és kultúra közé, hogy a két nemzet műveltségi kapcsolatai még szorosabbakká váljanak. Hídat akarunk építeni a korok, életfelfogások, nemzetek — hidat ember és ember közé.“ (A *Híd* 40 éve — programcikkeink tükrében címen eredeti összeállítást közöl a 7—8. szám, „egy folyóirat sajátos önéletrajzát“ nyújtva az olvasónak.) Maga az egykori főszerkesztő, Lévay Endre pedig így emlékszik vissza ma az 1936-os évre: „A folyóirat harmadik esztendejében a *Híd* ifjúsági, vagy ahogy Laták István mondta, »kezdeti« időszaka lejárt. 1936 nyár végén Mayer Ottmár már egy erősebb szerkesztőséggel vette át tőlem a lapot. A szerkesztést és a folyóirat további terjesztését olyan kemény, fegyelmezett és minden apró részletre kiterjedő munkával végezték, hogy a folyóirat fejlődésének történetében a legnagyobb fordulat ment végbe, és nem egy számban olyan szinten, hogy a haladó szellemű literatúrában tájékozottabbak a kolozsvári *Korunkkal* hasonlították össze már a kontinens életjeleit is objektíven feldolgozó írásait...“ (*Három esztendő*)

Szintén Lévay említi, az induló folyóirat visszhangját elevenítve fel, Janesó Elemér Kolozsvárról érkezett levelét és kéziratát. Malušev Cvetko mindkét folyóiratnak munkatársa volt. Laták István feljegyzése szerint a régi *Híd*-ban „Az ollózott recenziók és publicisztikai munkák szerzői vagy nemzetközileg elismert

tollú haladó emberek, vagy éppen a magyar irodalom fémjelzett baloldali írói voltak. Pl. a *Magyar Nap* című csehszlovákiai népfremségi lapból gyakran átvettük Vass László finom cikkeit, recenzióit. Fábry Zoltán írásait csehszlovákiai lapokból és a kolozsvári *Korunkból* vettük át; Balogh Edgár, Méliusz József írásait úgyszintén. (A *Híd irodalma*) Ugyanitt olvashatunk egy érdekes névsort a *Híd*-közlemények szerzőiről; közöttük találjuk Szentimrei Jenőt, Salamon Ernőt, Asztalos Istvánt, Nagy Istvánt, ifj. Kubán Endrét, Morvay Gyulát, Sellyei Józsefet, Gereblyés Lászlót, Fodor Józsefet, Forgács Antalt, Lukács Imrét, Darvas Szilárdot — József Attilát.

„A *Híd*nek ma más a profilja és változott a tartalma, ami teljesen érthető, hiszen ma csak egyike a jugoszláviai magyarok gazdag kulturális életében, sokrétű marxista, tudományos, kiadói és tájékoztató tevékenységében megjelenő folyóiratoknak” — írja az ünnepi szám vezércikkében Szabó Ida, az ünnepi bizottság elnöke (A *Híd jubileuma*). A programcikknek erről az újabb és nem kevésbé fontos folyóirat-szakaszról is némi képet adnak, ezt azonban már mi is követhettük, haszonélvezői lehettünk eredményeinek. B. Szabó György 1950 áprilisában a vajdasági fiatal írók csoportos jelentkezése alkalmából írta: „Új hang szólalt meg, mely eddig ismeretlen volt, vagy csak elvétve jelentkezett felszabadulás utáni irodalmi életünkben...” 1951-ből ugyanebben az összeállításban egy Bori-idézetet találunk a fiatal írók közlési problémáiról. Herceg János *Leányvári levelek* című visszapiantása már az Ács Károly szerkesztette folyóiratban jelent meg (1970-ben), s a már nem is olyan fiatalok iránt érzett megbecsülés hangja csendül ki soraiból: „Mi évekig hangoztattuk az angazsált irodalom egyedüli létjogosultságát, s egyszer csak ők álltak ki velem.” Az irodalom nagykorúsodását a *Híd* új folyamának nagykorúsága szolgálta, jelezte, követte. A kérdést Bori Imre így fogalmazta meg: „...tudunk-e itt Európa nyelvén szólni, tudunk-e »európai utasok« lenni *saját hazánkban?*” A külső szemlélő igennel válaszol; egy 1968-ból való szerkesztésű cikk Sükösd Mihály véleményét reprodukálja: „Azóta gyökeres és szerencés fordulat következett be, ha jól emlékszünk, a szerzői névsor is alaposan kicserélődött: a *Híd* elmúlt évfolyamain végigtekintve, effajta provincializmusnak nyomát sem találni. Ellenkezőleg, a folyóirat szépirodalmi anyagának, elméleti írásainak és fordításainak tetemes része a modern világirodalom legújabb, legkiválóbb avantgarde-jának szellemében fogant.” Elkötelezettség és provincializmus-ellenesség, a „saját haza” és Európa vállalása jellemzi valóban a *Hídat*, mely a hatvanas évektől a korszerű folyóirat számos vonását mutatja fel.

K. L.

NEMZEDEKVÁLTÁS AZ IRODALOMBAN

(Revista de istorie și teorie literară,
1974. 2.)

A korszakolás az irodalomtörténetírás, művelődéstörténetírás krónikus gondja, amelyet országos és nemzetközi kongresszusok, ülésszakok vitáltak és vitának mindmáig. Minden új tudósgeneráció új megoldással kísérletezik, s mert a lehetőségek száma véges, nemritkán elfelejtett elődei nézeteinek fölfrissítését kénytelen vállalni.

A marxista irodalomtudomány eddig alig méltatta vizsgálatra az irodalmi fejlődés folyamatában egymást váltó nemzedékek viszonyát, kölcsönhatását. A kérdés publicisztikai szinten föl-fölmerült, de mivel általánosságban álproblémának minősítették, érdemleges elemzését senki sem vállalta. A román akadémia folyóiratában Mioara Polzan *Problema generațiilor literare din punct de vedere sociologic* című terjedelmes tanulmányában részben az elméleti tisztázás, alapozás, részben a román iro-

lom történetére alkalmazása feladatával próbált megbirkózni. Vezérfonala Albert Thibaudet francia irodalomtörténész és teoretikus 1930-ban franciául, 1966-ban románul megjelent *A kritika fiziologija* és az amerikai francia Henri Peyre *Les générations littéraires* (1948) című könyve volt.

A két ismert szerző az eddig elfeledett A. A. Cournot (*Elmélkedések az eszmék mozgásáról*, 1872) nézeteit elevenítette föl. Tulajdonképpen a neopozitívizmus megközelítésmódja ez, amelyet egyébként a francia kollégáiknál még nagyobb hatással ugyancsak a század 20-as, 30-as éveiben a német Julius Petersen és Eduard Wechsler fejlesztett tovább. Kétségtelen viszont, hogy az irodalomtörténet gyakorlatában Thibaudet munkálkodása a legkövetkezetesebb, aki *Histoire de la littérature française de 1798 à nos jours* (Paris, 1936) című munkájában a nemzedékek szerinti korszakolást alkalmazta.

Minden nemzedéket egy adott időtartamon belül a születés határoz meg döntő módon, tehát a *biológiai generáció*

faktora. Az irodalmi alkotás mikéntje meg a sajátos társadalmi környezethatások ugyancsak elmaradhatatlan tényezői az egy nemzedékbe szerveződésnek.

A biológiai, társadalmi és alkotás-faktor mikéntje határozza meg a nemzedéket, amely képes kifejezni korának szellemiségét. Peyre nyomán Mioara Apolzan ismerteti a nemzedékek ciklikus váltakozásának elméletét is. Az apák—fiúk biológiai fogantatású ellentét földolását a fiúk—nagyapák viszonyában igyekeznek kimutatni. Az A—B—A'—B'... megfelelésről, a hegeli tézis—antitézis—szintézis elvről van tehát szó.

Az elutasítások és vállalások ciklikussága gyakran nem evidens; ahogyan Apolzan megfogalmazza: „a viszonyulás néha jól, máskor kevésbé jól látható.”

Elméleti fejtegetését a szerző az irodalomtörténeti irányzat, korszak és kordivat, valamint az irodalomtörténeti generáció szembesítésével fejezi be. Szerinte minden igazi generáció jellemző sajátossága, hogy új értéket teremt, s ezzel történelmet formál. A szerző egyúttal elveti az értékrend alapján történő rendszerezést: „Az egymást követő nemzedékek sorára épülő irodalomtörténet újdonsága elsősorban az, hogy az értékrendre épülőnél közvetlenebbül, előbbin mutatja be az irodalomtörténeti folyamatot.” (A tanulmányt néhány — Mihai Ralea, Peyre és Thibaudet műveire vonatkozó — csúnya elírás, pontatlanság szeplőszíti.)

Dolgozata terjedelmesebb második részében a szerző a román irodalom szemlélteti az ismertetett nézeteket.

A föllépés, a jelentkezés időpontját fogadja el megnevezésként, a kezdetektől máig a következő 13 nemzedéket különíti el a román irodalomban: 1790, 1830, 1840, 1860, 1870, 1880, 1900, 1910, 1920, 1930, 1940, 1950, 1965. Tehát az egyes, eléggé szeszélyesen sorakozó csomópontokat 40, 10, 20, 10, 10, 20, 10, 10, 10, 10, 10, 15 év választja el — szembetűnő esetlegességgel. (Thibaudet a francia irodalomban 1789-től 30 esztendő emberöltők szerinti ciklusokat mutatott ki!) A jelenség magyarázataért a szerző Tudor Vianuhoz fordul: „Harminc év csak nyugodt történelmi korszakban lehet egy nemzedék mértéke, amikor a hagyományok szigorúan működnek, amikor ezek főlhalmozói, vagyis az idősebb emberek elegendő tekintélyt őriznek meg ahhoz, hogy a fiatalok lázadó lendületét mérsékeljék. Nyugtalanabb korszakokban, váratlan újítások gyorsuló ritmusában harminc év túl hosszú nemzedékmértéknek. Ilyenkor az érzelmvilág és gondolkodásmód, az ízlések, a készségek és az előítéletek oly gyakran válthatják egymást, hogy úgy tűnik, egyetlen híd sem ível át a távolságot az ezen időszak

kezdetén, illetve végén született emberek között...” (*Generații și creație*, 1936).

Kérdés azonban, hogy vajon ugyanabban a periódusban a francia történelmi-társadalmi fejlődés egyenletesebb, zavartalanabb volt-e, mint a román. Föltehetően a sajátos kelet-európai megkésztettség és ki nem teljesedett fejlődés eredményezi ezt a sajátos „ciklikusságot”. Másrészt az irodalmi szféra vékonysága, a tollforgatók csekély száma is okozhatja a vélt szabályszerűség elmaradását: a kis számok törvénye érvényesül.

STEPHAN LUDWIG ROTH — AZ NSZK-BAN

(Siebenbürgisches Archiv, 1974. 10.)

A Verein für Siebenbürgische Landeskunde (Erdélyi Honismereti Társaság) 1962 óta majdnem évenként jelenteti meg tanulmánykötetait a Kölnben székelő Böhlau kiadó gondozásában. Tizedik, egyben jubiláló kötetük szerkesztője a Romániában is jól ismert Paul Philippi heidelbergi professzor, tárgya: *Adalékok az erdélyi művelődéstörténethez*. Munkatársai részben nyugatnémet, részben romániai szász kutatók; közleményeik nemcsak önértékükön fogva tartalmazhatnak számot érdeklődésre, hanem azért is, mert újabb láncszemet alkotják az NSZK és RSZK közötti kulturális kapcsolatoknak. 1973 novemberében egy román küldöttség vett részt a szász munkaközösség Stuttgartban rendezett konferenciáján, azóta Nicolae Ceausescu elvtárs, a Köztársaság elnöke fogadta Erhard Plescht, az NSZK-ban élő szászok vezetőjét.

A Honismereti Társaság tizedik évkönyvének öt tanulmánya közül kettő az erdélyi szász történelem központi alakjának, Stephan Ludwig Rothnak (1796—1849) munkásságával foglalkozik. A brasói Michael Kroner, akinek a Dacia kiadó gondozásában jelent meg könyve a szászok mártír-vezetőjéről (*St. L. Roth, Viața și opera*, 1974), Stephan Ludwig Roth és George Bariț kapcsolatairól értekezik. Kimutatja, hogy a múlt század két kiemelkedő kultúrpolitikus a számos haladó gondolatot egymástól függetlenül vetett fel, azonkívül személyesen is ismerték egymást, barátságukról egy itt közölt, Roth által 1848 márciusában Barițhoz intézett levél is tanúskodik. A román és a szász közíró egyetértett abban, hogy a néptömegeket az iskolák létesítésével kell szegénységükből kiemelni, amint azt a felvilágosítók is — az iskolák társadalmi jelentőségét eltúlozva — hirdették. Egyek voltak az anyanyelvi oktatásnak, a nyelvek egyenjogúságának igénylésében, valamint abban is, hogy az idegen nyelveket az anyanyelvre támaszkodva kell tanítani.

Eltért a véleményük a gazdasági haladás kérdésében, bár mind a ketten új módszerek bevezetését javasolták a mezőgazdaságban, iparban és kereskedelemben. Bariț ugyanis a céhek megszüntetéséért harcolt, mivel a céhekben az iparosodás és a román elem feltörekvésének akadályát látta; Roth viszont a szász vezetés alatt álló céheket a kispolgári társadalom eszményi keretének, a kapitalizmusban elkerülhetetlen proletarizálódás gátjának tekintette. Bariț azzal sem értett egyet, hogy Roth 1845—1846-ban 407 württembergi szász családot telepített Erdélybe, amit ő a szász nemzeti érdek mellett azzal is indokolt, hogy ezek a földművelés modern módszereit fogják itt meghonosítani.

Mindketten szembefordultak a reformnemesség magyarosító politikájával. Rothnak *A nyelvharc Erdélyben* (1842) című munkáját, amelyben ellenezte a magyar államnyelv bevezetését a latin helyett, és azt írta, hogy Erdélyben a nemzetiségek közös érintkezési nyelve a román, Bariț a *Gazeta de Transilvaniában* örömmel üdvözölte; Ion Marinescu részleteket fordított belőle románra. Kemény Zsigmond viszont cikksorozatban válaszolt reá az *Erdélyi Híradó* hasábjain (1842), Wesselényi Miklós pedig *Szózat a magyar és szláv nemzeti-ség ügyében* című, Bukarestben datált (1844) munkájában Roth ellen érvelve, s a szászokat a magyar nyelv elsajátítására buzdítva azt is felhossa, hogy a Királyföldön a szabad szászok mintegy kétszázezer románt nyomnak el. A reformnacionalizmus erdélyi képviselői tehát — Bécs diverziója nélkül is — találtak érveket egymás ellen és mellett. Mindez azonban nem változtat azon, hogy Roth a román népnek és személy szerint Barițnak őszinte barátja, harcostársa, s a magyarságnak sem volt ellensége, amint azt különösen búcsúlevelében is hangsúlyozta.

Az 1849. május 11-én bekövetkezett kivégzés óta a Stephan Ludwig Roth-irodalom több száz munkával gyarapodott. Erről számol be a Roth-kutatás neosztorának, Otto Folberthnek vezetésével összeállított terjedelmes Roth-bibliográfia (munkatársai Friedrich Cziki, Carl Göllner, Michael Kroner, Martin Wellmann). Otto Folberth ötven évvel ezelőtt, 1924-ben rendezte sajtó alá Roth-breviáriumát, később hét kötetben adta ki Roth válogatott műveit és leveleit, majd Grazban és Kölnben jelentette meg 1959-ben *Der Prozess Stephan Ludwig Roth* című nagy monográfiáját. A most közölt könyvészeti anyag 692 címéből az is kiderül, hogyan jutottak el a romániai magyar írók és szakírók arra az álláspontra, amely a kolozsvári rögtönítélő bíróság verdiktjét Justizmordnak minő-

síti. Berde Mária *Erdélyi balladájában* (1929), Vásárhelyi János megyesi beszédében (1934), Kántor Lajos az *Erdélyi Múzeumban* megjelent közleményében (1937), Mikó Imre *Siebenbürgen, Land des Segens?* című esszéjében (1967) áldoz Stephan Ludwig Roth emlékének. Az évfordulók kapcsán pedig Binder Pál, Gyulai Pál, Szatmári László és több névtelen újságcikk igyekezett bevinni a köztudatba a közíró, közgazdász, pedagógus, népművelő Roth tiszta és tragikus alakját.

NOBEL-DÍJRA VÁRÓ ELÍTÉLT (Zycie Literackie, 1974. 17—19.)

A Harmadik Birodalom vezérének egykori helyettese, az immár nyolcvanéves Rudolf Hess, mint ismeretes, a spandaui börtön egyetlen rabjaként tölti életfogytiglani büntetését. A 600 cellás fogda egykori parancsnoka, Eugene Bird az elítélttel folytatott beszélgetései, folyamatos észrevételei és különféle más adatok alapján olyan hiteles sikerkönyvet írt, amiért — a szolgálati szabályzat megsértése címén — le is váltották. A kiadvány főhősének mindennapi életére és változatlan szemléletére vonatkozó közlések azonban többnek mutatkoznak egyszerű szenzációnál, mert felfedik a rendkívüli élmények és körülmények mögött meghúzódó *személyiségkép* igencsak szabályszerű alakulását.

„A krumpolt kérem megsózni, bár holnapra inkább rizset szeretnék. Estére lehet bécsiszelet“ — írta Hess egy alkalommal arra a kis táblára, mely évtizedek óta kommunikációs eszközként szolgál közte és egymást váltó szakácsai között. Napirendje a következő: reggel háromnegyed hétkor kel, tornászik, egy óra múlva bőséges reggelit fogyaszt, tizenegykor séta a kertben, egy óra múlva személyi ellenőrzés és visszatérés a cellába, háromnegyed tizenkettőkor kiadós ebéd, fél kettőkor harminc perces szendergés, majd fél ötkor újabb séta, ötkor vacsora, háromnegyed hatkor olvasás egy könyvtárrá alakított cellában, tízkor vége a napnak. Az idős rab különben jó egészségnak örvend, szívós és rugalmas, nem iszik, nem dohányzik. Közél ezer kötetes könyvtár áll rendelkezésére, s négy napilapot kap rendszeresen. S mintha ez az egyhangú rendszeresség uralná a nézeteit is, amelyek időnek, kornak, igazságnak egyaránt ellenállva forognak önmaguk üresjáratában. Hess sohasem ismerte el bűnösségét, sohasem fogadta el az ellene felhozott vádatokat. Holott ő volt a faji törvények szerzője, ő javasolta a lengyelek tömeges kiirtását, és — mint már említettük — ő volt a Reich második em-

bere, megteremtette a Hitler-kultuszt, és a Führer iránti feltétlen engedelmességét hirdette.

Hess eszelős makacssággal állítja, hogy nem avatta be Hitlert saját „béketervébe”, s büszkén vallja, hogy egyedül ő akarta megmenteni az emberiséget a pusztulástól. Ezért tehát neki Béke Nobel-díj járna. 1941-ben vállalt titokzatos angliai repülőútja során Hess valóban tett békeajánlatot (fegyverszünetet és szovjetellenes szövetséget ajánlott a briteknek), a szigetországban azonban fogolynak, és nem parlamenterek tekintették. Megbízója, a Führer erre gyorsan elmebetegnek nyilvánította, s ezt a szerepet maga Hess is megjátszotta a nürnbergi per idején — az ítélethirdetés után pedig amnéziásnak tette magát (az egyik fegyőr egy alkalommal fel is jegyezte: „Hess megint elfelejtette, hogy elvesztette emlékezetét”). A börtönben rendelkezéseket fogalmazott, amelyekben a megszállt nyugati övezet kancellárjának nevezte magát, gondoskodott majdnai egyenruhájának szabásmintájáról stb.

Bird szerint a „másodvezér” ütődött, de ezt mindenki, aki Hestt hosszabb ideig megfigyelhette — cáfolja. Az elítélt gondolkodása azonban kétségkívül nem mentes bizonyos „beütésektől”. Így például szilárdan hisz a homeopátiában, a telepátiában és más titkos erőkből. Nagy fontosságot tulajdonít továbbá az ételek „bio-dinamikai eredetének”, és hajlamos mindenféle betegség szimulálására. Konzervatív-patriarkális nézetei jellegükből következően merevek és megváltozhatatlanok. Orvosi vélemény szerint Rudolf Hess úgy beleélte magát a mártír, az áldozat szerepébe, hogy ha ettől — esetleges szabadonbocsátával — megfosztanák, sem lelkileg, sem testileg nem bírná elviselni. Feltehetően Justitia ezt szintén tekintetbe veszi.

IRODALOM, ANTIFASIZMUS, ELLENÁLLÁS (Népszabadság, 1974. 269.)

A fasizmusellenes felszabadító harcok harmincadik évfordulóján közölt összeállításában a *Népszabadság* Illyés Gyulát a magyar irodalom ellenállásáról kérdezi (*Az emberség szolgálatában*). Illyés 1938 júliusában ezt írta a *Nyugatban*: „...Gondunk azonban nem a magyarázat, hanem a biztatás: hogy befelé is olyan magatartást tanúsítson, mint kifelé, hogy a szabadságot ne csak héj módjára viselje, de húsává-vérévé váltsa. Kezdetről ez a magyar jobbák gondja. Megfordítva a »kis nép, nagy nemzet« szép mondatot: kis nemzet mivoltunkból nagy nép lehetünk, ha a ránk rótt szerepet végig betöltjük. Azzal, ha sorsunkkal

azonosulunk, izzig-vérig; ha a Szabadságot magunkra is alkalmazzuk...” Ez a program egyezik Illyés és az írók legjobbjainak korabeli magatartásával. A tények, a történések felelevenítése mellett (a *Nyugatot* folytató *Magyar Csillag* szerkesztője, a *Szabad Szónál* Veres Péter és Darvas József munkatársa volt, részt vett a Márciusi Front megbeszélésein) Illyés az antifasizsta szellemi ellenállás elvi oldaláról is beszél. Irodalomtörténeti példát idéz: „Emlékszem, még a 30-as években Móricz Zsigmond finoman megtámadta Arany Jánost, hogy nem volt eléggé harcos alkat, megalkudott a Bach-korszak körülményeivel. Bizonyítékként azt a dokumentumot említette föl, amelyből kiderült, hogy annak idején, amikor rendeletet hoztak a magyaros bajuszvelet ellen, Arany — ennek a rendeletnek engedelmessége — leborotváltatta a bajszát. Tisztázódott később, hogy az egész nagykorúsi tanári kar úgy döntött: mielőtt a rendelet nyilvánosságra kerülne, leborotváltatják a bajuszukat. Kosztolányi viszont azt bizonygatta, hogy Arany igenis ellenállt, mert közben remekműveket alkotott, hű maradt, mert bízott a magyar irodalom jövőjében. Egyebek között ekkor írta az egyik legremekőbb művét, a *Bolond Istókot*. Tehát a kérdést így is fogalmazhatjuk: mi volt fontos Aranyban? A bajusza vagy a tolla? Mivel állt ellen? Azzal, hogy odaadta a bajuszát, vagy hogy nem adta oda a tollát?” Illyés a művek fontossága mellett tör lándzsát. „És nyugodtan állíthatom — folytatja gondolatmenetét —, hogy a magyar irodalom hű maradt az eszményeikhez, nagyon kevés kivétellel ellenállt nemcsak a hitlerizmusnak, hanem általában sikraszállt az emberi jogok védelméért.”

Korabeli tájékoztatásukra emlékezve (csupán 1944 augusztusában értesült a megsemmisítő táborok, a gázkamra létezéséről), Illyés a tájékozódás általános nehézségeiről szól: „A képletek nem voltak tiszták. Mindig vagy majdnem mindig csupán a tragédiák közvetlen előzményeként tisztázódtak a frontok a maguk igazi természete szerint. És ez is nehezé tette a helytállást. A helytállást az emberségért, az emberért. Sok dologban a maszlag hatott: a nemzeti érzés tisztázatlansága, a jövőnek felőls tudat hiánya mind a fasizmus dolgát könnyítette meg. Sokan mentettek meg embereket, tették a maguk hétköznapi emberi kötelességét, de a szervezett ellenállásra nem voltak felkészülve. A munkásságnak is csupán egy kis része tudott — az objektív körülmények miatt — felkészülni.” A helyes nemzeti tudat, a nemzeti és nemzetközi közösségi érzés, az otthonteremtés gondolatával zárja emlékezését Illyés Gyula.

ALBERT SCHWEITZER
„MÁSİK GONDOLAT“-A
(Universitas, 1974. 10.)

Albert Schweitzer etikai felfogásának alapelve az „élet iránti tisztelet“. A köztudatban főként ennek a tételnek a hangoztatójaként szerepel, ez tette ismertté, s általánosnak tekinthető az a vélemény, hogy Schweitzer erkölcsstana *egyértelműen* erre a tételre épül. Dr. Herbert Spiegelberg tanulmánya most arra figyelmeztet, hogy a schweitzeri szociáletika szempontjából még egy döntő fontosságú normát kell számításba venni. Így hangzik: „A boldogság kötelez“.

Schweitzer nem tartott igényt arra, hogy tételét merőben újnak tekintsék; Spiegelberg viszont — az etika történetének áttekintése alapján — azt kívánja bizonyítani, hogy „a második gondolat“ eredeti felfogást jelent. Szerinte Schweitzert éppen ez az újszerűség készítette arra, hogy felfogásának kidolgozását az alapfogalmak tisztázásával dúcolja alá. Így például a boldogságon nem csupán a kedvező életfeltételeket érti, hanem idesorolja még az egészséget, a derűs kedélyvilágot, sőt a jó alvást is. Albert Schweitzer önéletrajzi visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy élete során sosem érezte magát különösképpen boldognak, éppen mert tudatában volt környezetete, a világ megszámlálhatatlan szenvedésének. Láthatjuk tehát, hogy a schweitzeri boldogság — noha objektív tényezők határozzák meg — erőteljesen szubjektív színezetű. Schweitzer nyilván nem vonja kétségbe az egyén jogát, hogy élvezze a boldogságát biztosító adottságait, csupán arra a kötelezettsé-

gére figyelmezteti, hogy az előnyöket élvezve valamit a hátrányos helyzetűeknek is juttasson. Úgy tűnik tehát, a tétel nem egyetemes érvényű, hanem csak a napos oldalon sütkérezőkre vonatkozik. Spiegelberg azonban úgy vélekedik, hogy a schweitzeri etikának ez a törvénye mégis univerzális jellegű, tekintettel arra, hogy a boldogság nem abszolút állapot.

A „bonheur oblige“ elvét a szerző a következőképpen határozza meg: „Azok, akiknek megadatott a boldogság, a kevésbé megajándékozottaknak, hátrányuk mértékében, kiegyenlítőssel tartoznak.“ Ez a törvény azt igényli a modern embertől, hogy szorítsa háttérbe megszokott magatartásformáit, nézeteit, és engedjen szabad utat „jobbik énjének“. Schweitzer arra buzdít tehát, hogy haladjuk meg rutinná vált erkölcsi tudatunkat, amely törekvés nyilván nem lépi túl a filantropia határait. Ezek között a keretek között viszont kétségtelesen elősegíti egy olyan erkölcsi érzék kifejlését, amely mint lehetőség megtalálható az emberben, és bizonyos serkentő hatások felszínre hozhatják. Ebben az összefüggésben — állapítja meg Spiegelberg — Schweitzer nem csupán egy bizonyos erkölcsfilozófia megteremtője, hiszen a nagy humanista egy új erkölcsi tudat kimunkálását tekintette céljának.

Spiegelberg megelégszik a schweitzeri koncepció ismertetésével és méltatásával. Legyen szabad megjegyeznünk, hogy ez a koncepció egyike azoknak a humanista fogantatású erkölcsi felfogásoknak, amelyekkel a marxista etika képviselői valóban termékeny párbeszédet alakíthatnak ki.

Cseke Tamás: Autó és cigaretta

